

To verftlandsbytyper i den sydlige Nordsø-marsk

Af Margot Jespersen

Abstract

A description is given of two types of villages in the southern North Sea salt marsh with examples from the landscape Ostfriesland between Ems and Weser. The discussion is about the round peasant villages and the oblong street villages – original trading centres (Wike). In this connection a theory is put forth that Ribe situated in the Danish marsh might be founded as an oblong Wik.

Bebyggelsen i marsklands-kabet er overalt betinget af hensynet til sikkerheden mod oversvømmelser på grund af stormfloder og store højvander samt ferskvandsoversvømmelser, der forekommer, når vandløbenes vandføring er stor, samtidig med at høj vandstand ved kysten forhindrer afstrømning. Før digebygningens tid måtte den bebyggelse, hvorfra marsken udnyttedes, derfor enten lægges på højere terræn, geest eller klit, uden for marsken, eller på naturlige eller kunstige forhøjninger, levéer eller verfter, i selve marsken.

I den nordvesteuropæiske marskregion er opførelsen af kunstige forhøjninger, hvorpå bebyggelsen anlægges, et gammelt fænomen. I Westfriesland og Friesland i Holland kan lave bebyggelsesverfter spores tilbage til den første subatlantiske transgression (den præromerske transgression eller Dunkirk I fra år 300 f. Kr. til år 0). Verftbebyggelsen i marskområderne omkring Dollartbugten, i Ostfriesland mellem Dollart- og Jadebugten og videre mod øst og nord er muligvis noget yngre. Ifølge tyske undersøgelser (*Haarnagel* 1961, *Reinhardt* 1961) er i alt fald området frem til Wesers højre bred blevet bebygget i perioden mellem år 100 f. Kr. og år 200 e. Kr. Det ser ud til, at den første bebyggelse hovedsagelig blev anlagt som en rækkebebyggelse på marskens højeste dele, d. v. s. på strandvolds- eller klintmarsk eller på levéer langs vandløb og tidevandsrender. I slutningen af det første århundrede e. Kr. skifter bebyggelsen karakter, hvilket kan skyldes tiltagende stormfloder. Svarer dette til den anden subatlantiske transgression (Dunkirk II), begynder denne noget tid-

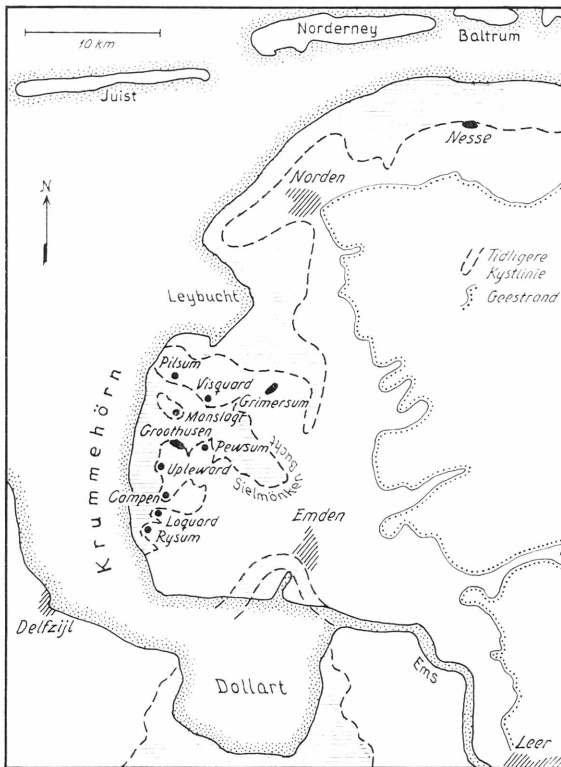

Fig. 1. Marsklandskabet Krummehörn med de i artiklen omtalte rundlandsbyers og Wikes beliggenhed i forhold til en tidligere kystlinie.

Fig. 1. Die Marschlandschaft Krummehörn mit der in dem Artikel erwähnten Lage der Runddörfer und Wike im Verhältnis zu einer früheren Küstenlinie.

ligere her end i Friesland, hvor transgressionens begyndelse synes at falde omtrent sammen med den romerske tilbagetrækning til Rhingrænsen (270 e. Kr.). Den bebyggelsesændring, der sker, består i, at bygningerne anlægges på små ca. 1 m høje, aflange verfter, der er ordnet cirkulært om en åben plads. På denne måde opstår en rund landsbytype. Ved videre udbygning og forhøjelse af verfterne udslettes mellemrummene mellem disse; nye ringe af huse anlægges, og der opstår således et rundt eller ovalt storverft, ofte på flere hektar. Verftundersøgelser ved Feddersen Wierde ved Bremerhaven og Ezinge i provinsen Groningen synes at vise, at der allerede i den romerske kejsertid har været rundlandsbyer i marskegnene ved Nordsøens sydlige kyst. (*Haarnagel* 1961, *van Giffen* 1936). Også i marsken omkring og nord for Elben helt til Eiderstedt har der eksisteret verftbebyggelse i de første århundreder e. Kr.; men rundlandsbyer

med radiært liggende gårde er ikke påvist i dette område. På de store landsbyverfter i denne egn er gårdene anlagt i 2—3 parallelle rækker.

Som helhed kan det antages, at marsken har været kontinuerligt beboet siden Kristi fødsel. I en periode omkring 4.—5. århundrede er mange af de store verfter omkring Jadebugten og Weser i Ostfriesland, i Elbmarsken samt på Eiderstedt opgivet (*Bantelmann* 1961). Dette kan skyldes, at transgressionen er tiltaget, og at den deraf følgende omlægning af landbruget til rent græsbrug har medført en forringelse af ernæringsgrundlaget. Opgivelsen af verfter kan også stå i forbindelse med den angelsaksiske udvandring til England, der netop fandt sted i denne periode. Man har fra denne tid spor af angelsaksisk okkupation af de runde verftlandsbyer i det vestlige Friesland (*Bakker* 1954), og i Slesvig-Holsten er der sket en betydelig aftagen i befolkningmængden i forbindelse med udvandringen (*Jankuhn* 1956).

I det 8. årh. sker der en ny indvandring i marsken, hvorved en del af de gamle verfter i området omkring Weser og videre mod vest atter bebygges med rundbyer, og nye verftlandsbyer af denne type anlægges. I samme periode opstår der en del handelspladser, der tyder på, at der er foregået en stor — formodentlig frisisk — ekspansion langs med Nordsøens sydlige og østlige kyster. I det følgende skal der gives en beskrivelse af de to verftlandsbytyper fra denne periode, rundlandsbyen og handelspladsen.

Den runde landsby er vidt udbredt fra Zuiderzee til egnen øst for Weser. Særlig store rundlandsbyer med det oprindelige bebyggelsesmønster bevaret findes i marsklandskabet Krummehörn mellem Dollart og Leybugt (fig. 1). Som et eksempel på et regelmæssigt, radiært byanlæg fra det 8. årh. kan verftlandsbyen Rysum anvendes (fig. 2). Verftet er 400—500 m i diameter med et areal på ca. 14 ha. På verftet findes i dag 16 gårde placeret i to kredse. Verftet har 3 koncentriske veje; den yderste løber rundt om verftets fod, den midterste danner en ringvej, der adskiller de to gårdkredse, og den tredje vej danner en øvre ring om kirken, som ligger på verftets centrale og højeste del, hvor der oprindeligt har været en åben plads. Gårdene, som er store langhuse af den saksiske type, har landbrugsafdelingen med gavlporten vendt mod verftets periferi. Det vil sige, at der fra gårdene er direkte adgang til den yderste og mellemste ringvej. Mellem gårdene er der talrige smalle, radiært liggende gyder, hvoraf nogle fra den yderste ringvej fortsætter ud i marsken som markeveje. Verftet ligger således i forhold til sine jorder som en edderkop midt i sit spind.

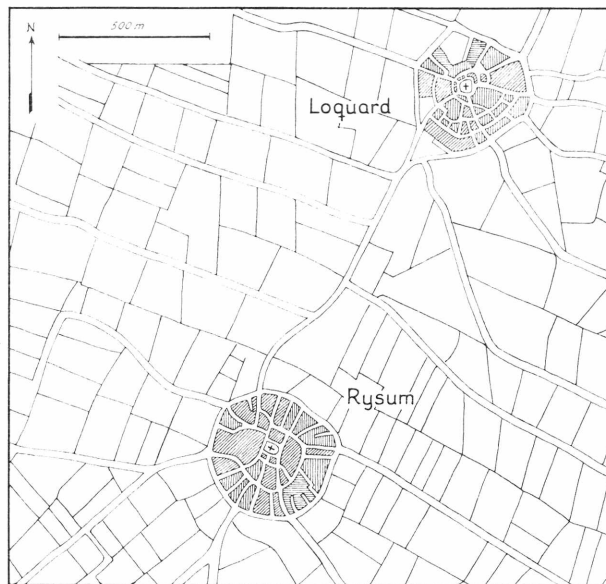

Fig. 2. To rundverftlandsbyer i landskabet Krummehörn nord for Dollartbugten. (Delvis efter Topographische Karte 1 : 25.000, 2608 Loquard).

Fig. 2. Zwei Rundwurtendörfer in der Landschaft Krummehörn nördlich der Dollartbucht. (Teilweise laut Topographischer Karte 1 : 25.000, 2608 Loquard).

I en væsentlig del af de endnu beboede verftlandsbyer kan det oprindelige runde eller radiære anlæg stadig erkendes. I nutiden er en del af de radiært anlagte gårde dog ofte erstattet af mindre huse, der beboes af håndværkere og handlende. Disse huse ligger ved de radiære smågader eller ved de øvre ringveje, medens de tiloversblevne gårde ligger ved den nedre ringvej, hvor sektorerne er bredest, og adgangen til jorden er lettest. I landskabet Krummehörn er foruden Rysum f. eks. landsbyerne Loquard og Upleward tydelige rundbyer. En del verfter er ikke runde, men aflange. Dette gælder f. eks. Manslagt 8—9 km nord for Rysum. Manslagt har en oval ydre ringvej og en indre ringvej om den centralt liggende kirke. En tredje, mere kompliceret type repræsenteres af verftlandsbyen Visquard 2—3 km øst-nordøst for Manslagt. Her findes en ydre og indre ringvej; men de er ikke koncentriske og ikke anlagt regelmæssigt omkring kirkepladsen. Ifølge tyske undersøgelser er Visquard dog oprindeligt en regelmæssig rundby, der er vokset sammen med nogle uregelmæssige byafsnit, således at landsbyen nu danner en såkaldt Haufendorf.

Både de aflange landsbyer og Haufendorfet må betragtes som hø-

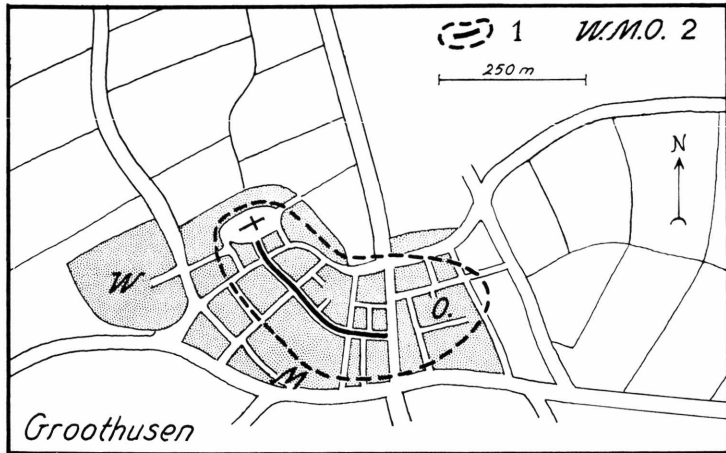

Fig. 3. Langverftet Groothusen i landskabet Krummehörn.

1. Den oprindelige Wik med dens centrale længdegade.

2. Borganlæg hvoraf O. er det først anlagte.

(Delvis efter W. Reinhardt 1959 og Topographische Karte 1:25.000, 2508 Pewsum).

Fig. 3. Die Langwurte Groothusen in der Landschaft Krummehörn.

1. Das ursprüngliche Wik mit seiner zentralen Langstrasse.

2. Burganlagen, von denen O. die zuerst entstandene ist.

(Teilweise laut W. Reinhard 1959 und Topographischer Karte 1:25.000, 2508 Pewsum).

rende til rundbytypen, der netop er særdeles formålstjæntligt opbygget, når det drejer sig om at placere saksiske landbrugsejendomme i en tæt landsbybebyggelse med de bedst mulige adgangsforhold til de omgivende jorder.

Gadelandsbyen. Ved nærmere studie af den sydlige del af Nordsømarsken, bl. a. Krummehörn-området, viser det sig, at der foruden de store verftbebyggelser af rundbytypen findes enkelte store verftlandsbyer, hvis oprindelige bebyggelsesmønster og bygningstyper er vidt forskellige fra rundbyerne. Det drejer sig om nogle aflange verfter, hvor den oprindelige bebyggelse har været grupperet om en enkelt smal gade i verftets længderetning. I modsætning til rundbyens lange saksiske eller frisiske bondehuse var husene på langverfterne små enrummede træhuse med et areal på ca. 4×6 m til 6×8 m. Husene, hvis vægge bestod af lodrette brædder eller fletværk, lå tæt sammen på den ene eller begge sider af den langsgående gade. Disse huse kan ikke være bygget til landbrugsformål, men formodes oprindeligt at være brugt til lagerrum for handelsmænd og håndværkere. Efter de foreliggende undersøgelser (*Haarnagel 1955, Reinhardt 1959*) er »gadelandsbyerne« i marsken anlagt i det 7.—9. årh. e. Kr. For enden af landsbygaden har man meget tidligt byg-

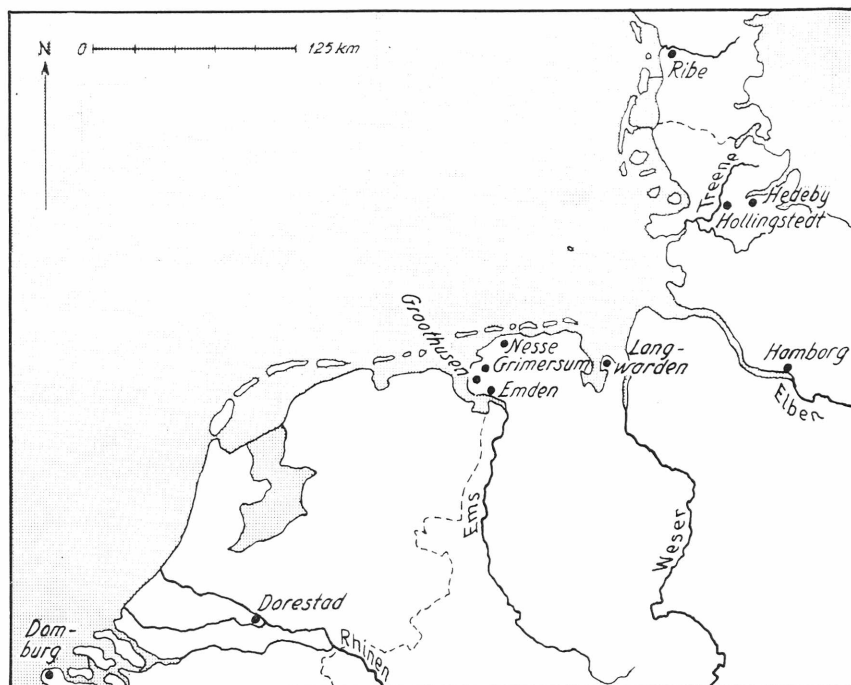

Fig. 4. Oversigtskort over de i teksten omtalte handelspladser af Dorestad-typen samt den halvkredsformede handelsplads Hegeby.

Fig. 4. Übersichtskarte über die im Text erwähnten Handelsorte des Dorestad-Typs sowie über den halbkreisförmigen Handelsort Hegeby.

get en trækirke. I Krummehörn-området findes et godt eksempel på en sådan aflang verftlandsby, nemlig Groothusen syd for Manslagt (fig. 3). Ifølge undersøgelser af verftet Groothusen (Reinhardt 1959) var det oprindelige verft ca. 500 m langt og ca. 130 m bredt. Groothusen, der i dag ligger inde i marsken, ca. 3 km fra kysten, lå oprindeligt ved munden af en tidevandsrende ved det sydlige indløb til en dyb bugt, Sielmönken Bucht (fig. 1). Fra dette sted havde man let sejlforbindelse til alle de store verftlandsbyer omkring denne bugt samt ad tidevandsrenderne til de fjernere landsbyer og til baglandet. Langverftet Groothusen er svagt buet, fordi det følger bredden af den tidligere lø. I landsbyens vestlige ende ligger kirken, og herfra løber en smal gade på verftets højeste del i dettes længderetning. Langs denne gade ligger der for største delen huse uden landbrugsmæssig funktion tilhørende handlende, håndværkere og arbejdere. Groothusen har også i nutiden flere indbyggere med disse erhverv end de omkringliggende rundbyer. Det skal her nævnes, at Groothusens indbyggere, da Sielmönken bugten i

senmiddelalder skulle inddiges, modsatte sig dette. Groothusen har i sammenligning med nabobyerne forholdsvis lidt jord i det fra bugten indvundne område.

Undersøgelsen af Groothusen i 1955 viste, at byen blev anlagt i slutningen af det 7. årh. og begyndelsen af det 8. årh. som en gadelandsby med de omtalte enrummede huse ved en tidevandsrende. Der er ikke fundet rester af en oprindelig kirke, da det ikke har været muligt at grave under den nuværende stenkirke. Beliggenheden af denne kirke svarer til beliggenheden af en kirke i Emden, der også oprindelig var en gadelandsby. Under kirken i Emden har man fundet rester af en trækirke fra 8.—9. årh. e. Kr. Groothusen må tidligere have haft en stor betydning, hvilket fremgår af, at verftet har haft tre borganlæg. Det, der formodes at være ældst, ligger på verftets østlige del for enden af den oprindelig eneste langgade. De to andre borge ligger begge uden for det egentlige verft.

Et andet eksempel på de aflange verftlandsbyer er som nævnt Emden ved Ems. Her har man ved udgravninger i den middelalderlige bydel konstateret, at der samtidig med den førnævnte trækirke er anlagt en gadelandsby på et langverft. I begyndelsen af det 10. årh. udvidedes gadenettet med flere parallelgader forbundet med tværgader, hvilket er årsagen til, at det middelalderlige Emden har et gitteragtigt gadenet.

Gadelandsbyer med opbygning og funktion som Groothusen og Emden er konstateret flere steder i området mellem Dollart og Weser i Ostfriesland. Som eksempler kan nævnes: Grimersum i bunden af den oprindelige Ley Bucht, Nesse øst for Norden og Langwarden på nordspidsen af Butjadingen mellem Weser og Jade (fig. 4).

Disse byer opstod alle som selvstændige anlæg i det 7. og 8. årh. De er alle bygget efter samme mønster som den dengang førende handelsby Dorestad (Wijk bij Duurstede) ved Lek i Holland. Dorestad er første gang omtalt år 670, og byen mister atter sin betydning efter år 850.

Man ved med nogenlunde sikkerhed, at den ostfrisiske bondebefolkning ikke har været kristen omkring det 8. årh., og at der på rundbyernes centrale del oprindelig har været en åben plads, på hvilken der først senere er bygget en kirke. Man kan derfor formode, at gadelandsbyerne på langverfterne, hvor kirken næsten fra starten har været et vigtigt element, ikke er anlagt af den stedlige befolkning, men af handelsmænd fra egne, der på daværende tidspunkt var kristnede. Det er nærliggende at antage, at byerne er handels-

pladser, der er anlagt af frisiske købmænd. At der er tale om handelspladser bekræftes, dels af righoldige fund af frankisk importkeramik, dels af langverftets gunstige geografiske placering ved bredden af floder eller ved tidevandsrender i marsken. På eller i tilslutning til de omtalte langverfter findes ofte et forsvarsanlæg. Det blev som regel anlagt ved verftets ene ende modsat kirken. Forsvarsborgen er sandsynligvis noget yngre end handelspladsen, idet borgen først er anlagt, efter at handelspladsen har fået karakter af permanent beboet købmands- og håndværkerby.

Byer af den ovenfor beskrevne type kaldes Wike eller Wilke. De fandtes også andre steder end i Ostfriesland. Det menes f. eks., at Hamborg er opstået på lignende måde, ligesom det synes godtgjort (*Jankuhn* 1956), at Hollingstedt ved Treene har haft den samme opbygning med en langgade parallelt med et vandløb. Hollingstedt ved Dannevirkeanlæggets vestlige del havde vejforbindelse til den store handelsplads Hedeby, der ifølge *E. Ennen* repræsenterer daltidens anden handelspladstype, den halvkredsformede. De oprindelige Wike har fungeret som mødesteder, stabel- og rastpladser, for søfarende handelsmænd. De mange Wike i de tyske Nordsø-egne tyder på, at disse pladser ikke blot har været stationer for fjerntransport, men har spillet en rolle for udveksling af varer med den lokale bondebefolkning.

Det afgørende for valget af beliggenheden for handelspladserne, der i begyndelsen ikke har været permanent beboede, var gode sejlmuligheder kombineret med let adgang til et opland. Wikene ligger da også i nærheden af flere store landbrugsbyer. De bedst undersøgte Wike, Groothusen og Emden, har netop opfyldt disse betingelser. I de tilfælde, hvor en handelsplads har haft en særlig gunstig beliggenhed, har man bygget permanente anlæg i form af de omtalte huse i rækker parallelt med vandløbsbredden. De tilvandrede, kristne handelsmænd og håndværkere har haft behov for en kirke, der som før nævnt blev anlagt i langbyernes ene ende. Man kan let forestille sig, at disse handelspladser, hvor mange mennesker mødtes, har dannet baser for en missionsvirksomhed blandt den fastboende befolkning uden for Wikene. Enkelte af de bedst beliggende Wike fik så stor betydning, at man anså det for nødvendigt at befæste dem. Wikenes beskyttelsesværker er ofte enten blevet anlagt af de omkringliggende store landbrugssamfund eller af en lokal stormand, der har overtaget beskyttelsen af Wiken.

Wikenes geografiske placering, deres funktion og anlægsmønster samt tidspunktet for disse handelspladsers opståen fører naturligt

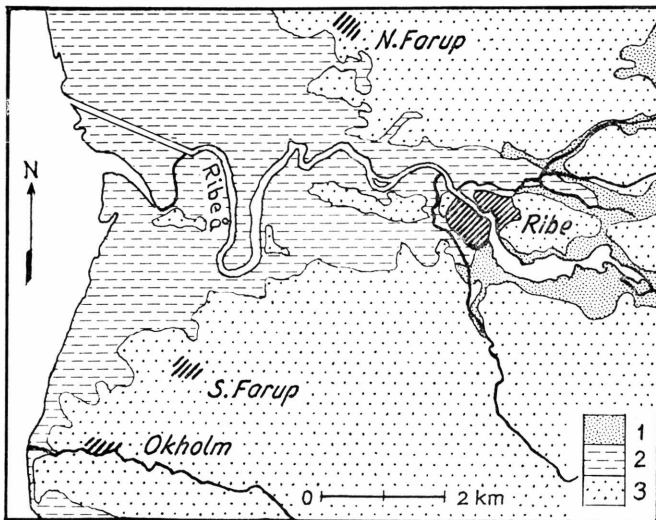

Fig. 5. Ribes geografiske placering ved egnens største vandløb med gode forbindelser til geestlandet mod nord, syd og øst.

1. Mose. 2. Marsk. 3. Geest.

Fig. 5. Die geographische Lage der Stadt Ribe am grössten Wasserlauf der Gegend mit guten Verbindungen zur Geestlandschaft gegen Norden, Süden und Osten.

1. Moor. 2. Marsch. 3. Geest.

til den formodning, at der må have været langt flere Wike, end vi kender i dag, og at disse handelspladser også må have eksisteret på den jyske halvø nord for Hollingstedt.

Ribe. I vort område opfylder Ribe betingelserne for at have været en handelsplads som de ovenfor beskrevne. Ribe må allerede i midten af det 9. årh. have haft en stor betydning, eftersom Ansgar anlægger en kirke her omkring år 860. Som påpeget af *Edelberg* og *Bencard* i tidsskriftet *Skalk* (1962) er det endnu ikke arkæologisk lykkedes at påvise en by fra før ca. år. 1100. Der er således en periode på 2—300 år, om hvilken man har historiske, men ingen arkæologiske vidnesbyrd. I samme artikel fremsættes den opfattelse, at den ældste del af Ribe omfatter det nuværende slippekvarter ved Skibbroen syd for åen. Dette område afviger i sit anlæg med parallelle gader og tværgående slipper helt fra den øvrige, uregelmæssige, middelalderlige byplan.

Med vort nuværende kendskab til bebyggelsen i det sydlige Nordsø-område er det fristende at fremsætte den teori, at slippekvarteret i Ribe oprindeligt er anlagt som en frisisk handelsplads af samme type som Wikene. Ribes beliggenhed på højt terræn ved egnens største

Fig. 6. Luftfoto af Ribe. D. Domkirken, C. St. Catharine kirke. Den stiplede linie angiver den formodede Wik. De fuldtoptrukne linier er den langsgående hovedgade, Fiskergade-Sortebrødregade, og de nuværende, tværgående slipper.

Fig. 6. Luftphoto der Stadt Ribe. D. Dom. C. Catharinen Kirche. Die strichpunktierter Linie gibt das vermutete Wik an. Die ununterbrochenen Linien sind die in der Längsrichtung laufende Hauptstrasse, Fiskergade-Sortebrødregade, und die jetzigen querlaufenden Gassen (slipper).

vandløb med gode forbindelser til geestlandet mod nord, syd og øst er velegnet for en handelsplads (fig. 5). Netop ved den gode beliggenhed kan Ribe have udkonkurreret andre af områdets eventuelle handelspladser som f. eks. Okholm, ligesom Emden har udkonkurreret sine nabohandelspladser. Selve slippekvarteret i Ribe omfatter i dag et 3—400 m langt område langs med åens sydlige bred mellem Korsbrødregade i vest og St. Catharine plads i øst (fig. 6). Slippekvarterets bredde varierer mellem ca. 50 m i den vestlige del til 100—150 m i den østlige del. På langs gennem hele kvarteret løber en gade, Fiskergade—Sortebrødregade. Vinkelret fra denne gade udgår de snævre smågader, slipperne, der således når ud til åen (Skibbroen). Fiskergade—Sortebrødregade (eventuelt Skibbroen) kan være identisk med Wikens oprindelige langgade. Både i Emden og Dorestad er de oprindelige gader fundet under de nuværende gader.

Slippe kvarterets størrelse svarer til størrelsen af andre kendte Wikbyer, der alle er anlagt langs med vandløb som f. eks.:

Emden	længde	250 m	og	bredde	50—70 m
Groothusen	længde	500 m	og	bredde	130 m
Hollingstedt	længde	200 m			
Dorestad	længde	1000 m			

Der er således mange ting, der taler for, at det ældste Ribe — i dag slippekvarteret — er en oprindelig Wik. Spørgsmålet er nu, hvor man med dette synspunkt skal søge Ansgars kirke. Hvis man antager, at denne kirke er bygget i tilknytning til en Wik, kan man vente, at den i lighed med, hvad der er tilfældet i andre langbyer, er anlagt i byens ene ende, med et senere befæstningsanlæg bygget i langbyens modsatte ende. For Ribes vedkommende er det derfor nærliggende at formode, at den oprindelige kirke har ligget i forlængelse af den østlige, høje del af slippekvarteret, f. eks. i området ved St. Catharine plads. Kirken kan dog også ligge på siden af langbyen. Derimod er det ikke sandsynligt, at den skal søges i Domkirke-kvarteret, der ligger uden for den oprindelige by, ligesom der næppe heller er grund til at lede efter Ansgars kirke i eventuelle andre af Ribe udkonkurrerede handelspladser.

Zwei Typen von Wurtendörfern in der südlichen Nordseemarsch.

RESUMÉ

In der nordwesteuropäischen Marschregion ist das Bebauen der Wurten eine alte Erscheinung. In Holland z. Bsp. gab es bereits in der ersten subatlantischen Transgression eine derartige Bebauung (ab 300 v. Chr. bis zum Jahr 0). Im grossen und ganzen ist anzunehmen, dass die Marsch seit der Geburt Christi ununterbrochen bewohnt gewesen ist.

Im 4.—5. Jahrhundert n. Chr. war die Einwohnerzahl in der Marsch im Rückgang, und zahlreiche Wurtenebauungen wurden aufgegeben. Im 8. Jahrhundert fand eine neue Einwanderung in der Marsch statt. Es wurden zahlreiche Wurtendörfer angelegt, teils Runddörfer, teils Handelsorte.

Das Runddorf ist vom Zuiderzee bis zur Gegend östlich der Weser weit verbreitet. Besonders grosse, gut erhaltene Runddörfer sind in der Landschaft Krummehörn zwischen Dollart und Leybucht (Fig. 1) zu finden. Fig. 2 zeigt zwei Runddörfer aus dieser Gegend. Das

Wurtendorf Rysum hat einen Durchmesser von 400—500 m bei einer Fläche von etwa 14 ha. Die Wurte hat drei konzentrische Ringwege. Der äussere umkreist den Fuss der Wurte. Der mittlere trennt zwei Kreise von Bauernhöfen, und der dritte Ringweg läuft um die Kirche herum, wo ursprünglich ein freier Platz lag.

Die Rundwurtendörfer waren Bauerndörfer, bebaut mit grossen Langhäusern von sächsischem Typ mit dem landwirtschaftlichen Teil der Peripherie der Wurte zugewandt. Auf den Rundwurtten haben die Höfe direkten Zugang auf einen Ringweg. Zwischen den Höfen liegen schmale, radiale Gassen, die häufig als Feldwege in die Marsch fortsetzen. Heute ist ein Teil der radial angelegten Höfe durch kleinere Häuser für Handwerker und Geschäftsleute ersetzt.

Das Runddorf ist als sehr zweckmässig angelegt anzusehen, wenn man sächsische landwirtschaftliche Besitze in einer engbebauten Dorfgegend mit guter Verbindung zu den umliegenden Feldern etablieren will.

Der andere Typ eines Wurtendorfes ist der Handelsort, dessen Bebauungsart von der der Runddörfer verschieden ist. Die Bebauung der länglichen Wurtten war um eine einzelne Strasse in der Längsrichtung der Wurte gruppiert. Die Häuser waren klein, 4×6 m bis 6×8 m, und wurden wahrscheinlich von Handelsleuten und Handwerkern als Lagerräume benutzt. Diese Handelsorte sind im 7.—9. Jahrhundert von Handelsleuten angelegt, die Stapel- und Rastplätze in Gegenden mit guten Schifffahrtsverbindungen etablierten. Die Handelsleute waren im Gegensatz zu den Einwohnern der Runddörfer christlich. Die Handelsorte hatten sehr frühzeitig eine Kirche und zwar gewöhnlich an dem einen Ende der Langwurte. Später wurden einzelne der wichtigsten Handelsorte befestigt. Oftmals lag eine Burg am anderen Ende der Wurte — der Kirche gegenüber. Ein Beispiel eines Handelsortes ist Groothusen in der Landschaft Krummehörn (Fig. 3). Andere festgestellte Handelsorte zwischen Dollart und Weser sind: Grimersum, Nesse und Langwarden (Fig. 4).

Alle diese Dörfer sind nach dem Vorbild von Dorestad, dem damals massgebenden Handelsort, angelegt. Dörfer dieses Typs heissen Wike oder Wilke. Für ihre Lage waren gute Schifffahrtsbeziehungen und vorteilhafte Erreichung des Hinterlandes Bedingung. Die geographische Lage der Wike, ihre Funktion und die Art ihrer Anlage sowie der Zeitpunkt ihres Entstehens führt zu der Vermutung, dass es eine weit grösserer Anzahl Wike gegeben hat als uns heute bekannt.

In dem dänischen Marschgebiet könnte die Stadt Ribe die Bedin-

gungen als ein Handelsort, ein Wik, angelegt zu sein erfüllen. Fig. 5 zeigt die geographische Lage der Stadt. Auf dem Luftphoto Fig. 6 ist der eventuelle Handelsort — Wik — durch eine strichpunktierte Linie angegeben. Es handelt sich um das sogenannte Kleingassenviertel (Slippe kvarter), dessen Stadtplan von dem der übrigen Stadt abweicht.

Die Geschichte der Stadt Ribe geht bis Mitte des 9. Jahrhunderts zurück, zu welcher Zeit Ansgar hier eine Kirche gründete. Archäologisch hat man jedoch die Stadt Ribe nur ab ca. Jahr 1100 feststellen können. Forschungen an verschiedenen Stellen im Kleingassenviertel könnten möglichenfalls Aufklärung über die Spanne der fehlenden 300 Jahre bringen. Sollte die Annahme, dass Ribe ein Wik ist, richtig sein, wäre es vielleicht angebracht zu untersuchen, ob die Ansgar Kirche an dem einen Ende des Wiks — der Burg gegenüber — z. Bsp. in der Nähe des St. Catharinenmarktes zu finden ist.

LITTERATUR

- Bakker, J. P.*: Relative sea-level changes in northwest Friesland (Netherlands) since pre-historic times.
Geologie en Mijnbouw 1954.
- Bantelmann, A.*: Aufgaben und Arbeitsmethoden der Marsarchäologie in Schleswig-Holstein.
Berichte z. deutschen Landeskunde 1961.
Die Landschaften Niedersachsens. Hannover 1957.
- Edelberg, L. & Bencard, M.*: Ribes Lod.
Skalk, nr. 3 1962.
- Ennen, E.*: Frühgeschichte der Europäischen Stadt. Bonn 1953.
- Giffen, van A. E.*: Die Warf in Ezinge, Provinz Groningen, Holland, und seine westgermanischen Häuser.
Germania 1936.
- Haarnagel, W.*: Die Marschen im deutschen Küstengebiet und ihre Besiedlung.
Berichte z. deutschen Landeskunde 1961.
– Die frühgeschichtliche Handels-Siedlung Emden und ihre Entwicklung bis ins Mittelalter.
Friesches Jahrbuch 1955.
- Holwerda, S. H.*: Dorestad. En onze vroegste Middeleeuwen.
Leiden 1929.
- Jankuhn, H.*: Haithabu.
Neumünster 1956.
- Reinhardt, W.*: Die Grabung auf der Dorfwarf von Groothusen, Kreis Norden, und ihre Ergebnisse.
Jahrbuch für Emden 1959.
– Die Siedlungsverhältnisse in der ostfriesischen Marsch.
Berichte z. deutschen Landeskunde 1961.